

NÉMETH PÉTER

Életképek a 150 éves Jósa András Múzeum történetéhez

Az „alapító atyák”

1868 nyarán baráti csevelyre hívta báró Vécsey József főispán a megyeszékhelyen, Nagykállóban lakó ismerőseit, barátait. Elsősorban a római katolikus plébánost, Támár Imrét, dr. Jósát, a Korányi Frigyeszt követő kórházigazgatót; Korányi húgának, Lillának a férjét, az ügyvéd Tokaji Nagy Lajost, a helyi református egyház főgondnokát – anyai nagybátyja a tudós Budai Ézsaiás debreceni református püspök (1822–1841) –, Mészáros Dániel szakolyi birtokost, s talán mások is jelen voltak, amikor a főispán az új hírekre kérdezett rá. Egymásra néztek, majd mindenki a kiváló orátorra, Imre plébános úrra. Aki némi torokköszörülés után elmondta, hogy nem oly régen kapta meg a nemrég indult egyháztörténeti folyóirat, a *Magyar Sion* legújabb számát, amelyben paptársa, a kisvárdai plébános megjelentette Kisvárda, s benne a római katolikus egyház történetét. Ez nem is lett volna olyan nagy csoda, hiszen ő is megírta a nagykállói egyházét, ugyanott és három évvel korábban – ezt minden jelenlévő ismerte. Ám Györgyényi Ignác plébános írásában azt olvasta, hogy a megyében a 18. század elején úgy tudták: Szent László a kunokkal a csatáját itt a közelünkben, Bökönyben vívta. Mire a szakolyi birtokos azonnal rávágta: s Geszteréden temették az elesetteket. A vita során kiderült, hogy az utóbbi faluban 7 jól látható halom van Mészáros úr birtokán, közel a faluhoz, s talán oda temethették el a küzdelemben elesetteket, bizonyára megkülönböztetve külön a magyarokat, külön a kunokat. Jósa doktorban megszólalt a tudós: de jó lenne kiásni őket, a csontokból megállapíthatnánk, hogy néztek ki a 700 évvel korábban a magyarok. A főispán figyelemmel hallgatta a vitázó feleket, majd Mészároshoz fordult. – Megengedné a halmok felásását? Az igent hallva kijelentette: – Uraim, a munkások költségeit én fizetem. A többit már jól ismerjük.

Az őszi betakarítás után, a felszabaduló munkaerő 1868. novemberben állt az urak rendelkezésére. Szép idő is volt. A halmok közül a legészakibb feltárására nem került sor, mert azon állt/áll mind a mai napig a zsidó temető. A látható halmok közül a legnagyobb s még vagy háromnak a kutatására került sor, de egyikben sem találták meg a magyarokat és a kunokat. A kirabolt sírok III. századi halottainak

megmaradt leleteit gondosan összegyűjtötték, dr. Jósza gondozására bízták, majd a főispán acsádi birtokán talált három arany karpereccel együtt a kiváló régésznek, Rómer Flórisnak címezve a Magyar Nemzeti Múzeumba küldték. Ám az ásatás adta az ötletet Tokaji Nagy Lajosnak, hogy szervezői képességeit megmutassa. Aki többek között a Magyar Tudományos Akadémia épületének megépítésére elsőként indított gyűjtést, aki a nyíregyházi Takarékpénztár Egylet létrehozásában (1865) segédkezett, vette rá Vécsey főispánt és az akkor már orvosi gyakorlatával nevet szerzett dr. Jósát, hogy alapítsák meg a megyei régiségek gyűjtésére, feltárására a Szabolcsvármegyei Régészeti Egyletet. Ez történt meg 1868. december 1-én, ezt a dátumot tekintti a múzeum is alapítása időpontjának.

A főispánt, Vécsey bárót ideiglenes elnöknek, Tokaji Nagy Lajost (1828–1900) ideiglenes titkárnak választották meg a jelenlévők: Jósza András orvos, Czöbel Albert anarcsi, Elek Pál demecseri, Horváth Imre anarcsi, Mészáros Dániel szakolyi, Ónody Bertalan tiszalöki, Szilvási János tiszzaeszlári és Molnár Ágoston leveleki földbirtokos urak, Graeffl József bashalmi nagybérló, Györgyényi Ignác kisvárdai, Simon Endre nyíregyházi, Támár Imre nagykállói r. k. plébánosok és Uray Tamás törvényszéki bíró. Az időközben Szabolcs megye és a Hajdúkerület első királyi tanfelügyelőjévé kinevezett. ideiglenes titkár az ideiglenes elnök megbízásából 1870. május 3-ára összehívta a tagságot az azzal a céllal, hogy az egyletet az ideiglenes állapotból véglegesítsék, illetve a leköszönése alkalmából tisztségét arra érdemes személlyel töltsék be. Nos, ez nem sikerült. S bár 1872-ben Vécsey is távozott a megyéből (Vécsey szatmári birtokára vonult vissza, a rózsapallagi kastélyába, Tokaji Nagy pedig Budapesten vállalt állást), az Egylet megmaradása végül is Jósza és az alapításban részt nem vevő Somogyi Rezső kisvárdai gyógyszerész érdeme. Jósza vette át Vécsey helyét (először ideiglenesen), Tokaji Nagy maradt a titkár, amitől csak 1881-ben, az Egylet közgyűlésén mentették fel. Ugyanis erre az utolsó ismert egyleti ülésre (1881. október 26.) a meghívott alapítók közül már csak négyen jöttek el (meg 14 érdeklődő). Nem véletlenül: Görömbei Péter, nagykállói ref. esperes – minden bizonnyal a Magyar Történelmi Társulat vezetőinek a noszogatására – a „*Szabolcsi Közlemény*”-ben közzétett egy felhívást a Szabolcsmegyei régészeti és művelődéstörténeti Egylet felállítására. Leírja, hogy bár volt már egyszer ilyen, s ez nem a részvétlenség, hanem az egylet egyoldalú működésének, „csupán a régészet felölelésének” következtében szűnt meg. Pedig ha a történelmi kutatást nem zárná ki, „akkor nagyon hamar megalakulna az (új) egylet”. S erre Békés megyét hozta fel példának, ahol az egylet nevében a régészet és a történelem békésen megfér. Jósza ezek után hívta össze az Egylet fent említett közgyűlését, s nem engedte azt a történetkutatókkal kibővíteni. Valamit sejtett. Kuruc volt, az is maradt.

A végzett munkát mi sem jellemzi jobban, minthogy 1871-ben megjelent az addig gyűjtött tárgyak szakszerű katalógusa. Az egylet- (múzeum-) alapítás pedig az akkori királyi Magyarországon a Nemzeti Múzeum után a hatodik volt [a mai országrészen Győr (1859), Sopron (1867) után a harmadik, Gyula csak (1874)!]. Jósza nagysága abban mutatkozott meg, hogy ragaszkodott az összegyűjtött tárgyak (az egyesület pénzben nem kifejezhető vagyona) visszakerüléséhez Nagykovács (s nem

engedte, hogy azok a Nemzeti Múzeumé legyenek). Másrészt 1881 után is folytatta a régészeti leletek gyűjtését – immár egyesületi háttér nélkül – amely végül is 1899-ben a Szabolcsvármegyei Múzeum létrehozásába torkollik. Nem véletlenül tekintjük őt a múzeum alapítójának.* Kedvenc szólása: „Nem lesz mindig éjszaka / majd megvirrad valaha!”

A múzeumigazgató a könyvtár őre is: Kiss Lajos

A szabolcsmegyei alispáni jelentés szerint a Jósa Múzeumban található könyvtár állománya 1937. december 31-én 9157 mű, 13 271 kötetben, a múzeumi anyaghoz pedig 1160 szakkönyv tartozik (ez utóbbi valószínűleg a múzeum külön kezelt régészeti-néprajzi szakkönyveit tartalmazza). A következő évi *Magyar Könyvszemlé*ből megtudjuk továbbá, hogy az addigi könyvtárost nyugdíjba helyezték, utóda nincs, altszintén nincs. Kiss Lajos tehát megint könyvtárigazgató is lett (mint 1925–28. között), ezenfelül a Jósa Múzeum nyitva tartásáról is gondoskodnia kellett (teremőrként), nem beszélve a vidéki kiszállásokat is igénylő régészeti leletbejelentésekről és a néprajzi gyűjtőmunkáról. Bátran kimondhatjuk: Szabolcs vármegye Kiss Lajost nemhogy kizsákmányolta, de nem is szerette. Ez megmutatkozott már abban, hogy Jósa András halálakor (1918) nem nevezték ki utódjának. Elterjedt nézet, hogy Dohnál József, Jósa veje – aki hivatalában, a megyei tisztiorvosiban követte apósát – volt a múzeum vezetője 1923-ig. Az volt, de csak jelképesen. Dohnál ugyanis a hivatala melletti három helyiségben elhelyezett, 1918-tól Jósa Múzeumnak hívott gyűjtemény érdekeit s ezzel apósa emlékét védte, mint a vármegyei Jósa Múzeum bizottságának tagja, de sohasem volt annak kinevezett, vagy akárcsak megbízott vezetője. Nem is nagyon fért volna idejébe, mert 1920-ban szélütést kapott, s ennek ellenére továbbvitte nemcsak a hivatalát, de praxisát is a második szélütésig, halálig (1925. április 24.). Erdemének azt tekinthetjük, hogy a vármegye továbbra is fenntartója maradt a múzeumnak, sőt ő volt az, aki kezdetektől szorgalmazta egy új múzeumépület építését (vagy legalábbis vásárlását).

Az Atya – ahogy Kiss Lajost tisztelői később nevezték – persze mindent megtett, hogy felhívja magára, illetve munkájára a figyelmet: már 1919. január 2-án a *Nyírvidék* arról ad hírt, hogy a múzeumot fejleszteni kell, s felállítani a „Néprajzi Osztályt” – erre nyújtott be tervet az alispáni hivatalba. 1921-ben elérte, hogy a megye 70 000 Koronát szavazott meg a Tornyai-hagyaték megvásárlására s ezzel a képzőművészeti gyűjtemény megalapítására. Ebben persze benne van a várossal való rivalizálás is: a város ekkor szeretné az ajándékba kapott tárgyakból megalapítani a Benczúr Múzeumot. Rendbe rakatta a numizmatikai anyagot Leszih Andorral, a miskolci múzeum tudós igazgatójával, meg egy diósgyőri gyógyszerésszel, neves éremgyűjtővel. Végül a vármegye 1923. december 29-i közgyűlésén mégiscsak megszavazta igazgatói kinevezését a múzeum élére. Ezt a *Nyírvidék* 1924. január 9-i száma így kommentálta: „Szabolcsvármegye törvényhatósága Kiss Lajos múzeumőr

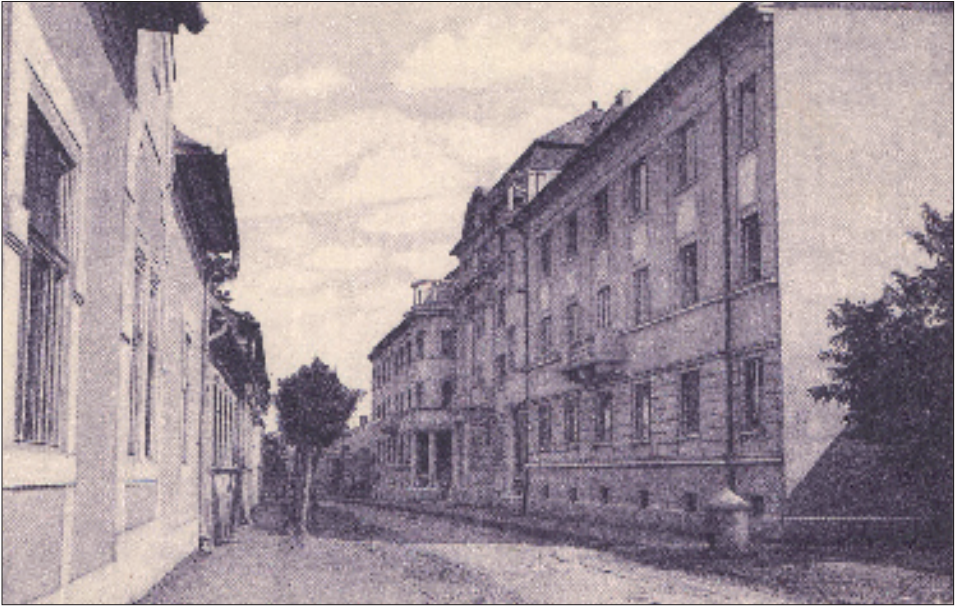
* Itt köszönöm meg Tóth Sándor helytörténésznek (Nyíregyháza), hogy Tokaji Nagy Lajosról írott dolgozatát még megjelenése előtt olvashattam és használhattam.

múzeumigazgatóvá léptette elő. Kiss Lajos példaképe az egyszerűtől átitatott fáradhatatlan, önfeláldozó, szakavatott kultúrmunkásnak, ak minden idejét a gondjaira bízott kultúrjavak minden oldalú megvilágítására, hozzáférhetővé tételére, gyarapítására, szenteli. Elvonultan, szerényen dolgozik s Jósza András Múzeuma a nagy alapító halála után Kiss Lajosban igazán szerencsés választással találta meg a méltó őrzőt, gondozót, s a megértő továbbépítőt.”

Kiss Lajost az iparosok, kereskedők, a tanítók becsülték meg, ők gazdagították a gyűjteményeket. Az ő keze van benne, hogy Móra Ferencet – az akkor már országos hírnév íróta a Kereskedő Ifjak Egyesülete meghívta Nyíregyházára, őt választják a Tanítók Otthona nevű egyesület néprajzi osztályának elnökének. Persze ő is halad a „korral”, a debreceni Tisza István Társaság tagja lesz, s előad a Turáni Körben is. A város társadalmi életét bemutató újságíró, Vertse K. Andor így írt róla: „A Szabolcsvármegyei Jósza András Múzeum igazgatója Kiss Lajos. Nagytudományú férfiú, aki régészeti és etnográfiai szempontból a legalaposabb ismerője a Nyírségnek. Neve országos viszonylatban is jól ismert a tudományos világban.” Máshol: „Kiss Lajos etnográfiai dolgozatai az egész magyar tudományos szakirodalom érdeklődését bírják.” De hogy Nyíregyházán miként tekintenek rá, arról egy szó sincs. A Korona asztaltársaságai közül tagja a Nyíregyházi Irodalompartolók Társaságának (amely ülései minden pénteken este 6-kor). A múzeum 9-kor nyitott, délután 1-kor zárt, s csak előre bejelentett iskolásokat fogadott, akiket az igazgató kalauzolt. A változás az 1928. évvel történt.

A szakértők, dr. Bibó István és Divald Kornél, a Múzeumok Országos Főfelügyelőségétől már 1921-ben megállapították, hogy a múzeumot új épületben kell elhelyezni, vagy a várossal együtt vásároljanak új épületet a vármegyei és városi gyűjtemények (Benczúr) közös elhelyezésére. A pestiek nem ismerték a helyi viszonyokat: nem tudták, hogy a megye a belügyminiszternek azt írta az I. világháború után a város önállósodási törekvéséről, s a törvényhatósági cím megszerzéséről: „Nyíregyháza még mindig nem elégé magyar.” Nem is közösködtek, de eljött az alkalmas időpont, ha nem is hamar: a megyének el kellett helyezni az Államépítészeti Hivatalt. Természetesen államköltségen. S ekkor merészet gondoltak: helyezzük el a múzeumot is, mert nekünk is kell az a három nagy helyiség a földszinten. Meg abba az épületbe beletervezük a vármegye vezetőinek lakásigényeit is, megszüntetve a hivatalon belüli elhelyezésüket. (A főispáni lak az emeleten 7 helyiséget foglalt el, Kállay Kristóf visszaemlékezése szerint a háromkerekű biciklivel a folyosón kerékpároztak, meg a lépcsőn lefelé, egyszer még Mikecz alispánt is fellökték.) Az az U-alakú régi szárnyat az Egyház utca felől zárták le a főépülettel azonos magasságú, de háromemeletes új szárnyal. Földszint: múzeum és könyvtár (tehát a vasrácsokkal ma is ellátott ablakos szobák); I. emelet: Államépítészeti Hivatal; II-III. emelet: szolgálati lakások.

A költözködés 1928 áprilisától zajlott (ettől az időponttól tart zárva a múzeum), eredetileg öt 11 x 12 m-es szoba és egy 14,66 x 7,50 m-es terem állt a múzeum rendelkezésére. Ez tartott augusztusig, amikortól előre bejelentett iskolai csoportok látogathatták az intézményt. De ez maradt később is: magánszemély csak az igazgató

engedélyével, illetve társaságában látogathatta a kiállított tárgyakat, ahogy az újság írta: a múzeum félig-meddig zárva.

Fentebb már megelőztem a múzeum bővülését a könyvtárral. Ehhez tudni kell, hogy a baktai Dégenfeld-kastély tulajdonosai 1919, a román megszállás után már nem igen tartózkodtak a kastélyukban. Hogy ebbe mennyire játszott közbe a kastély kirablása, nem tudjuk, de könyvtárunknak az értékesebb, ősnymtatványokat tartalmazó része már korábban Kartalra (Pest m.) került. Nos, 1928-ban a vármegye megkapta a Baktán őrzött anyagot (az adományozás napja: 1928. október 8.), amely 3.609 mű /5275 kötet/ (ebből magyar nyelvű 1914 /2602 kötet/; német 1136 /1858 kötet/, francia 312 /524/, angol 92 /122/, latin 27 /41/ és 128 térkép). Ezt a mennyiséget Gál István okleveles levéltáros, 1929-től a vármegyei könyvtár őre katalogizálta a múzeumnak juttatott egyik helyiségben. Így lett tíz év múlva Kiss Lajos könyvtárigazgató is egy személyben. Nem véletlenül vágott tehát vissza Hódmezővásárhelyre – ahol a városvezetők viszont látni sem akarták a pedellus gyerekét, „a szegény embör”-t. Az „Atya” – Dienes Ö. István szavaival „lelke kincsét megosztotta” a két város között. Irodalmi működését ismerve azt mondhatjuk: a kincs nagyobb része került Vásárhelyre.

Epilógus: László Gyula professzor nagyszerű ötlete volt a 60-as évek legelején a régészhallgatók számára, hogy ismerkedjenek meg jeles képzőművészekkel (lehetőleg a műtermükben), nagy múltú múzeumi emberekkel. („Fiúk, a múzeumban mindenhez kell érteni.”) Ezek között volt Kiss Lajos is, már túl a 80-on, az apró, töpörödött ember abban a gondolkodósétkben fogadott bennünket, amelyben a Kossuth-díj 1948-ban történt átvétele után veje, Boross Géza festőművész lefestette. A kép ott lógott az előszoba falán – ma már a mi múzeumunk féltett darabja. Ha akkor tudom, hogy néhány év múlva Nyíregyházára fogok kerülni ...

Miska bácsi – a földbirtokos múzeumvezető

Dr. Nyárády Mihály néprajzíró (magát így hívta, sohasem néprajzosnak, pláne néprajztudósnak) már élete végén ismertem meg. Éppen a 75. életévébe lépett, ez volt az utolsó esztendője a múzeum szolgálatában, s ezt az időt egy kis szobában együtt tölthettem vele. Sohasem nyilatkozott magáról, a családjáról, amit tudtam róla, azt mind másoktól hallottam. Zárkózott kis ember volt Miska bácsi, a „kéki káposztakirály”, ahogy Csallány Dezső múzeumigazgatónk nevezte, utalva arra, hogy Miska bácsi anyai nagyapja – aki juhász volt – még a tagosításkor megvett vagy 250 hold víztükröt a kéki határban, amely a Rétköz lecsapolása után a legjobb káposztatermő terület lett. Évi 40-50 vagon káposztját Miska bácsi leszerződte a zsidóval, s amikor megkapta az árát, felment egy hétre Pestre, ahol – Dezső bácsi szerint, mert ezzel ugratta – rossz hírű helyeken költötte a pénzt. De nem ez volt jellemző rá: a középkori ungi kisnemesek 18. században nősválás révén Ramocsaházára került ivadéka a gazdasági világválság idején kifizette az *Ethnographia* című, a Néprajzi Társaság égisze alatt megjelenő folyóirat egy éves nyomdászamláját is. Hogy mikor vett Nyíregyházán, a Bocskai utcán egy hatalmas polgári lakóházat, azt nem tudom, de 48-tól, amikor Kéken otthagyta a Nyárády-kúriát TSz-irodának, biztosan megvolt e lakás. A hivatal nagynak is tartotta, így a felébe lakókat költöztetett – Miska bácsi két lánya ekkor már férjnél volt, az egyik a demecseri körorvos felesége volt, a másik Pesten lakott. A harmadik gyermek fiú volt, ő segített a ládák mozgatásában a papírok szerint, sorsa a ködbe vész.

Miska bácsi néprajzos karrierje akkor kezdődött, még a 20-as évek elején, amikor Kiss Lajos elvitte hozzá Györffy Istvánt, a Pázmány Péterről nevezett egyetem néprajz-professzorát. Miska bácsit hallgatva tapasztalta, hogy a kéki földbirtokos egy szabatosan fogalmazó, két lábon járó néprajzi lexikon, s felkérte bizonyos témák megírására. Nem céloim ezek felsorolása, megtettük ezt 90. születésnapja alkalmából kiadott kis füzetben, de ha kutató jött a megyébe, Kiss Lajossal első vidéki útja Kékre vezetett. Már csak azért is, mert Miska bácsi a régi rend szerint fogadta a vendéget: húslevest főztek, káposztát tölthettek, pörköltet s mellé nyáron kapros tökfőzeléket, télen babot – egyszóval úgy, ha nem is akkora traktával, ahogy Móricz Zsigmond megírta az „Ebéd” című novellájában. Így került a fiatal Ortutay Gyula is Kékre, nem is egy alkalommal, a majd megjelenő „Nyíri-rétközi mesék” kötete anyagának gyűjtése alkalmával. Meg is hálálta: figyelmeztette Nyárádyt, hogy jól tenné, ha a földosztás után még megmaradt földjét (12 hold) felajánlaná az államnak, s ő maga Nyíregyházán átvinné a múzeumot Kiss Lajostól, aki az első Kossuth-díjasok közé kerülve, végleg felköltözött Pestre vejéhez, Boross Géza festőművészhez. Így került 1949. február 16-án a Jósza András Múzeum élére tiszteletdíjas múzeumvezetőként dr. Nyárády Mihály – a doktori címet végül mezei jogászként szerezte meg – akkor, amikor a múzeum még a vármegyéé volt, de a felügyelete (és költségvetése) a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége (majd 1950-től) a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja (MMOK) alá került. Ekkorra már a háborús károkat nagyjából felszámolták (leégett a múzeumépület teteje, a nyugati, utcára néző ablakok kitörték, ismeretlenek feltörték az ajtajait, az iratokat, könyveket kiszórták a

helyükről, az épület fűtetlen maradt). Miska bácsinak kezdetben nem volt segítsége, a múzeumot és könyvtárat alkalmilag a házmester takarította. Csak a következő évben kapott segítséget: fél év után a vármegyei hajdút, Magera Józsefet hivatalsegédnek, majd helyette annak ifjú feleségét, (Ruszkovics) Máriát, akinek a családját még Ramocsaházáról ismerte. Mert ott is birtokosok voltak a Nyárádyak, ott is volt kúriájuk (az elágazásnál, mára lebontva), s Miska bácsi első könyve is ehhez a faluhoz kötődik. Ugyanis megírta a ramocsaházi Horthy család történetét, pontosabban annak Szabolcsba költözött három nemzedéke múltját. Ez volt a kisebbik hiba, a nagyobbik az, hogy írását a leszármazási táblázatokkal ki is nyomtatta Karcagon, 1929-ben. A könyvben kimutatta, hogy Horthy Miklós apja, meg felmenői még Ramocsaházán születtek. Magyarán: a kormányzónak semmi köze Nagybányához, az előneve joggal lehetne „ramocsaházi Horthy” (ha ezt így nem mondta ki, de sugallta). A kormányzói kabinetiroda igencsak rossz néven vette a művet, s a kinyomtatott száz?, kétszáz? példány néhány közgyűjteményben és ismerősöknél landolt. 45 után Miska bácsi a nála maradt példányokkal befűtött, majd módszeresen szedte össze az elajándékozott példányokat. A közkönyvtárakban lévőket kikölcsönözte és megsemmisítette, így tett az OSZK példányával is (amely azt nyomdai köteles-példányként kapta).

A 90. születésnapot szerettem volna munkáinak egy díszkötésbe gyűjtött példányával megünnepelni. Kutakodásomat siker zárta: egy „Arnótfalvy Gusztiéknak” dedikált példányhoz jutottam. Mikor ezt Miska bácsival közöltem, kért, majd könyörgött, hogy csak egy napra is adjam neki kölcsön. Tudtam, attól retteget még 90 évesen is, hogy bántódása lesz e könyv miatt, s első dolga lenne azt tűzbe vetni. Ez a félelem mutatkozott meg évtizedekkel korábban, 1950-ben, amikor a városházából tanácsháza lett. Az ott lévő Városi Múzeum anyagát, a Saáry-gyűjteményt, a Benczúr-képeket, Ferenczy Noémi Szent István-gobelinjét, mint reakciós műtárgyat Mária szállította át az Egyház utcai múzeumba a háromkerekű triciklivel. Erről semmi jegyzék nem maradt fenn – legalábbis a múzeumban – Nyárády Mihály félt az új kommunista vezetéstől. Így az került át, amit adtak, például a Benczúr-grafikák egy része az új tanácselnök szobájában, majd távozása után otthonában landolt „szocialista megőrzésre.” Rá egy évre, 1951-ben a múzeumot államosították, ekkor munkatársat kapott a későbbi kiváló várkutató, Nováki Gyula személyében. Ő fél év után otthagya Nyíregyházát, helyére Risztics Emilia (Emmike) került. Csallány idekerülésével ő is távozott, de már nem a szakmában helyezkedett el.

Miska bácsi ideje alatt a MMOK is, de az 1953-ban létrejött Népművelési Minisztérium Múzeumi Főosztálya is mindent a dolgozó nép szolgálatába akart állítani. Így készítettek békesarkot az előcsarnokban a legnagyobb háborús készülődés idején („Titó, a láncos kutya”), s lett központi akaratból régészeti kiállítás. Egyiknek sem volt igazán sikere. De amikor a város szülőttének, Benczúr Gyulának rendeztek pesti segítséggel tárlatot, közel 10 ezren keresték fel az Egyház utcai épületet. Azt a helyet, amelynek elhagyása ekkor merül fel először. 1950-ben feloszlatták a szerzetesrendeket, s az üresen álló ferences rendházba képzelte a megye a múzeum áthelyezését. De ezt a Főfelügyelőség részéről dr. Radnóti Aladár főfelügyelő megakadályozta. Igen, az a személy, aki Weöres Sándor versében a székesfehérvári „kutyatárat”, azaz a múzeum új

kiállítását megnyitotta. Többek között a 6. sz. Mélyépítő Vállalat költözött helyettünk. Vajon az 1990-es rendszerváltáskor hol találtunk volna új helyet?

1952-ben hivatalosan is elválasztották a már Jósza András Múzeumnak nevezett intézménytől a könyvtárat. Pontosabban: a könyvtárat a háború után ki sem nyitották, ugyanis a benne lévő művek tartalmát az új világrend károsnak tartotta. A nagyobbik feléből alakult az újonnan létrehozott megyei könyvtár, a maradékon pedig a levéltár és a múzeum osztozott. Sokszor oda nem figyeléssel: a két kötetes mű egyik fele a múzeumnál maradt, a másik a levéltárá lett. Az idegen nyelvű kötetek pedig a papírgyári zúzdában végezték. A kor világát az alábbi történet jellemzi: Az új tanácsi vezetés meg kívánt felelni a felsőbbségnek, s ezért elhatározta, hogy a város nevét megváltoztatja: Nyíregyházából Szamuelyváros lesz, tekintettel a város szülőltére. (Csak zárójelben jegyzem meg: ekkor lett Búdszentmihályból Tiszavasvári, mert Vasvári Pál 48-as forradalmár szülőhelye volt Tiszabűd.) Nos, stencilezett körlevelet küldtek ki az intézményeknek, felmérni a közhangulatot. A múzeumvezető levélben fordult mentorához, Ortutay Gyulához, hogy mi legyen ebben a kérdésben a múzeum álláspontja. Tutus válaszát nem ismerjük, de talán neki is volt köze ahhoz, hogy az akciót leállították.

Jósza András, Csallány Dezső, Dienes István igazgatók a nyíregyházi „Morgó” temetőben nyugszanak, Kiss Lajost Hódmezővásárhelyen temették el, Nyárády Pesten hunyt el leányánál (dr. Tima Tiborné) egy panelban, s a köztemetőben van a sírja. De hol, ki látogatja?

Csallány Dezső, a tudós igazgató

Míg két elődje kistermetű, Dezső bácsi nagydarab ember volt, látszott rajta, hogy a fizikai munkát is végzett. Történt ugyanis, hogy 1944-ben egy hátizsákba pakolva kivitte a szegedi múzeum aranyait nyugatra (Ausztriába, mert ott élt osztrák apósa, anyósa), s majd onnan ugyanúgy hazahozta, sértetlenül. Igen ám, csak engedély nélkül. (A Jósza Múzeum aranyait a vármegyházán, az árvaszék páncéljában őrizték. Borbély Sándor alispán vitte fel Budapestre, s erről nem ismerünk átadási leltárt, a Németországba vitt darabok csak 1955-ben kerültek vissza Magyarországra és Nyíregyházára. Dembinszky 48-as tábornok aranyórája hogy mikor tűnt el, csak a jó Isten tudja. Vagy ő sem.) Csallányt 1946-ban ezért B-listázták, s felmentették a szegedi múzeum vezetése alól. Ebben persze az is benne volt, hogy nem ápolt jó kapcsolatokat a „szegedi fiatalok”-kal, akik éppen ekkor kerültek magas pozíciókba. Csallány azonban Szegeden maradt, éjszaka egy pékségben dolgozott, hogy nappal a Somogyi Könyvtárban készítse az avar-korpuszát (ami német nyelven 1956-ban meg is jelent az Akadémiai Kiadónál). 1954 augusztusában került Nyíregyházára, amikor felajánlották neki e lehetőséget, s a várakozás ellenére azt elfogadta. Csallány Dezsőt – a dupla doktort (eredetileg jogász volt, s mellé szerezte meg bölcsészdoktorit; elbeszélése szerint, amikor a két világháború között sorozták, az őrmester így szólt hozzá: „elül doktor, hátul doktor, tán még érettségije is van!”) – a régi vágású polgártudomány vonzotta: éjjelente is világos volt az igazgatói iroda ablaka, ahol írta a

dolgozatait. A múzeum amúgy egyébként nem érdekelte, a költségvetésnek is csak az a része, amely a kiszállásait (utazás, szálloda) tartalmazta. Nyíregyházán lett kandidátus (1961), egyetlenként akkor a vidéki múzeumigazgatók közül.

Az ő idejére már zsugorodott a múzeum, az egykori nagytermekbe (szétválasztva kisebb helyiségekre) a Megyei Tanács egyre nagyobb létszámú osztálya, a pénzügyi költözött be, s minékünk az előcsarnokból nyíló nagyterem meg két nagyszoba maradt, ez utóbbi kettéválasztott felét használta direktorunk. Így igazi kiállító tere csak 1964-ben lett a múzeumnak, amikor megkapta a rendőrség közlekedési osztályának Felszabadulás (korábban Luther) utcai épületét. Az Egyház utcai (5. sz.) épület ekkora iroda és raktár volt. A kiállítási épület a háború előtt egy zsidóé volt, a földszinten a bolt, az emeleten a lakás. 1931 elején például fodrászat, majd ennek megszűntével néhány hónap után Schnittlinger Géza terménykereskedése nyitott a 4. szám alatt. A földszintet használtuk kiállításra (egy nagyobb és két kisebb terem), az emeleten is volt egy kicsi terem kamara kiállításra, a nagyobbik felében jött létre a néprajzi állandó kiállítás, Erdész Sándor kollégám rendezésében. De ott volt a restaurátorműhely és hozzátapadva egy, az épület vonalaihoz idomuló, trapéz alakú, 8 négyzetméteres vendégszoba, eredetileg a műhely raktárhelyisége, amelyet lakás céljából ürítettek ki. Az udvar hátsó részét már a múzeum építette be, a néprajzi tárgyak lapos tetejű raktárának. (Erre a Pénzügyi Osztály szerezte meg a pénzt, hogy cserébe megkapjon egy nagyszobát az Egyház utcán.)

A múzeum ismertségére legyen elég két példa. Az egyiket Dezső bácsi mesélte: A Pestről jött vendég leszállt a villamosról, s a Városháza sarkon álló trafiknál megkérdezte: merre van a múzeum. Mire a trafikosnő azt felelte: – A múzit, azt nem tudom, de a mozi az arra van! A másik történet velünk történt meg. Sánta Jánost, a Művelődési Osztály népművelési csoportvezetőjét kérte fel igazgatónk egy Pestről érkezett, s a Felszabadulás utcai kiállító-teremben bemutatott vándorkiállítás megnyitására. A tablókat Erdész Sanyival délelőtt kicsomagoltuk, felakasztottuk, s délután 4-re, a munkaidő végére pedig vártuk a közönséget. Nem jött senki. Eltelt egy negyed óra, még mindig sehol senki. Pedig politikai tartalmú kiállítás volt. Fél ötkor Dezső bácsi indítványozta, hogy menjünk át a közeli Bacsik cukrászdába egy kávé meginni. Sánta János bácsi – egy jó indulatú tanácsi ember, korábban falusi iskolaigazgató – óvatosságból megkért hármunkat (meg a teremőrt), hogy előbb hallgassuk meg a köszöntőjét. Ő felolvasta, s utána négyesben elmentünk kávézni.

Az áttörés 1969-ben történt. A megye megkérte a múzeumot, hogy a Tanácsköztársaság 50. évfordulóját méltó módon ünnepeljük meg. Kiállítással. Igazgatónk természetesen az újkoros történést kérte fel erre. A nagyszabású kiállítások rendezésében nekem volt gyakorlatom, még Veszprémben, Éri István igazgatósága alatt szereztem a rutint. Az ott megismert Molnár Szilárd grafikusművészt kértük fel az ajánlattételre. A múzeum történetében nem az addigi legmagasabb összegű, hanem a korábbiakat többszörösen meghaladó méretű költségvetést adtunk át azzal, ha nem kapjuk meg a pénzt, akkor is lesz kiállítás, de olyan régimódi, tablós, falra, illetve sínre akasztós. S láss csodát: a kért összeget a megye megadta. Biztos, hogy pártbizottsági utasításra. Ezt onnan sejtem, mert amikor eljött a nyitás ideje, a párttól Horváth

Gabriella, az Ágitprop. Osztály vezetője jött át a kiállítást megtekinteni: megnyithatja-e Orosz Ferenc, a megye első embere. Valóban ő nyitotta meg. Erre természetesen nemcsak a párt-, hanem a megye apparátusa is vezetőségéstől kivonult. Nemhogy a kiállító-helyiség, de annak az udvara, sőt még a dufartja is megtelt emberekkel, olyan arcokkal, akikkel addig sohasem hozott össze a sors. Dezső bácsi megdicsőült, nyugdíj helyett kapott még három évet. Mindenki csodálkozott a múzeum sikerén, hogy ennyi embert meg tudott mozgatni – beszédtema lett a múzeum. Csak mosolyogtam magamban, mert Veszprémben megtanultam: ha van pénz, lesz csillogás is.

Dezső bácsi története nem lenne teljes, ha nem említém meg a székely rovásírással való „szerelmét.” A gepida és az avar régiségekben jártas, a Kárpát-medencén túl is ismert tudós élete végén a rovásírás megszállottja lett. Sokan keresték emiatt – például a tokaji múzeum vezetője is elküldött egy rovásjelekkel karcolt kavicsot, amit később rajtam kért számon – mások meg a nemzeti ellenállás harcosát tisztelték emiatt személyében. A lektori véleményért fizetett tiszteletdíjért több pesti nagyság hitelesítette az *Évkönyv*ünkben megjelent írásait. A baj az volt, sem Nyárády Miska bácsi (ld. A Debrecen név eredete), sem Dezső bácsi nem rendelkezett nyelvészeti alapképzettséggel. De mindketten – mintha rejtvényt fejtenének: egyik helyneveket, a másik rovásírást. S mos tutólag bevallom a vétkem. A margitszigeti rovásírásos kő kapcsán – amelyet V. István király síremlékeként olvasott el főnököm – elszakadt bennem az empátia. Ráadásul kezembe akadt a *Magyar Nyelv* ama száma, amelyben a rovásírás készítői bevallják vétküket, a felirat készítését. S ezt megírtam *d.p.* álnéven az *Élet és Tudomány*ban. Igazgatóm többször megkérdezte: nem tudom ki az a *d.p.* (deutsch péter)? Nyugdíjba vonulása után szerettem volna ezt elmondani Dezső bácsinak, de nem volt rá lehetőség. Élete hátralévő részét ugyanis már nem itthon, hanem Ausztriában töltötte.

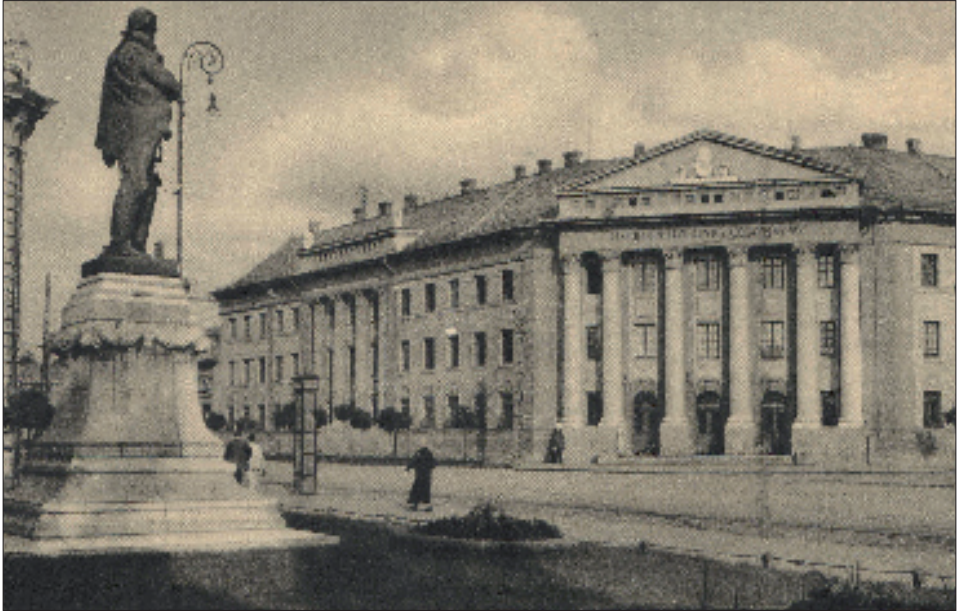
Amikor a múzeum székházat vesz magának

1971. január 30-án, a Megyei Tanács és intézményei szakszervezeti farsangi bálján nagy lépésre határoztam el magam: felkértem a tanácselnök feleségét egy táncra (persze egy lassúra). Az ügy előzménye a következő: amikor 1965 októberével a nyíregyházi Jósza András Múzeumba kerültem régész-segédmuzeológusként, hamarosan megkaptam a szakszervezeti bizalmi tisztségét, mint a legfiatalabb szakalkalmazott. Ez elsősorban a tagdíjak beszedésével járt, de részt kellett venni különböző megmozdulásokban, így a szakszervezeti bál nekem kiosztott intézményekben történő propagálásában, a 30 ft-os belépők árusításában. Fennmaradt noteszom bejegyzése szerint a levéltár 5, az egészségügy-művelődési ház 6-6 fővel képviseltette magát, míg a múzeumból 11 fő vett részt a bálon. Köztük Csallány Dezső, a nyugdíj előtt álló megyei múzeumigazgató úr, (nekem akkor már) Dezső bácsi, aki szerette volna kipuhatolni, hogy megye-e vagy marad-e még (68 éves volt), egyetlen párttagunk, Csuri néni (pedig csak 10 évvel volt idősebb nálam), a gazdasági vezető, 4 óras beosztottja, Szabóné a férjével és két férjhez adandó leányával (a nagyobbik, Ildikó csinos volt, s tényleg férjre vágyott), Szalontai Barnabás, a nyírbátori múzeum igazgatója feleségestül, lányostól, aki két év

múlva a muzeológus társadalom első Állami-díjjal kitüntetettje lett, s jómagam. Az, hogy 33 főt szerveztem be a bálra, jó pontnak számított, mert ez volt első, kötetlen megjelenése a beosztottjai között Orosz Ferencnek, a Megyei Tanács elnökének, a megyei pártbizottság előző évben leváltott első titkárának. Nos, a tanácsi első ember az este hét órai kezdés helyett vagy másfél órai késéssel meg is érkezett, a rendezők úgy tettek, mintha csak erre a pillanatra vártak volna (pedig már szólt a zene, folyt a tánc, fogyott az ital), az elnök megnyitotta a bált, s a zenészek ismét rázendítettek. Eltelt 10 perc, 20 perc, félóra, de az elnök feleségét senki sem merete felkérni. Ekkor éppen tangóra váltottak az emelvényen, s torkomban dobogó szívvel nagy merészen odaléptem az elnökék asztalához, s engedélyt kértem táncba vinni Orosznét, az egyik középiskola kollégiumának igazgatónőjét. Tánc közben bemutatkoztam, elmondtam ki fia-borja vagyok, hogy kerültem én ide, de többre nem emlékszem vissza. Azt tudom, hogy amerre néztem, csodálkozó, vagy irigy pillantásokkal találkoztam, no, nem hölgy szépsége miatt; a tanácsi apparátus dolgozói ugyanis nem akartak hinni a szemüknek. Szerencsére nem sokáig kellett táncolnom, két lassú után ismét gyorsra váltottak, s így alkalmam volt a nálam kissé magasabb, természetesebb asszonyságot a helyére kísérni. S láss csodát: amikor megköszöntem a táncot a feleségnek, a férj így szólt: „Gyere, ülj ide közénk.” S ezzel lehetőségem adódott, hogy elmondjam, támogatná-e az elnök, s vele a megye a pártbizottsági épület múzeumi kézbe adását. Amely azon a sarkon állt, ahová Jósa András is álmolta a közművelődési palotát.

Ennek előzményei a következők: a Jósa András Múzeumnak ma helyet adó épületet 1925-ben a kelet-magyarországi Pénzügyi Igazgatóság (a mai APEH, vagy NAV elődje) részére építtették, a város lobbizásának eredményeképp. Irodák, a vezetőknek szolgálati lakások, az udvaron pénzügyőr-laktanya voltak benne. Szép saroképület ma is az akkori Károlyi-kert, ma a Benczúr tér sarkán. Amikor a hivatalt a tanácsosítással felszámolták, az MDP újonnan létre jött megyei, járási, városi bizottsága, ezek szatellit szervezetei, a nő- és ifjúsági szervezetek, a pártlap (a Kelet-Magyarország elődje), és a megyei tanács hatalmasra duzzadt osztálya, mint a begyűjtési kaptak benne helyet. 56 után biztonsági okokból az utóbbiakat kiebrudalták, ám a bál idején már épült a kacsalábon forgó palota, a Jantner Andor által tervezett új MSZMP-székház, amely azzal a ritka építészeti megoldással hívja fel ma is nézője figyelmét, hogy a toronyház platójáról lefutó, függesztett acélkötegek tartják az emeleteket. Nos, ekkor már tudható volt, hogy a Benczúr téri épület a következő évben megüresedik. Különbféle elképzelések forogtak közszájon: az ipari lobbizás az Őz utcai Ruhagyár új részlegét látta volna szívesen e belvárosi épületben – kiderült, hogy a gépek okozta rezgést nem viselné el a betonváz épület –, az oktatási lobbizás középiskolai kollégiumot vizionált – kiszámították, hogy az átalakítás, a vizes blokkok beépítése többbe kerülne, mint egy új diákotthon emelése –, egy harmadik érdekcsoport irodaháznak képzelte el, de az ilyen célú átalakítást szerencsére tiltotta egy akkor érvényben lévő kormányrendelet.

Az uraságok sem most, sem régen nem szerették a bő lére eresztett mondanivalót. Meg egyébként is: eljött a vacsora ideje. Így csak azt vázoltam fel, hogy az 1928-ban, a földszintjén múzeumnak épített, az U-alakú megyeházát az Egyház felől

lezáró épületből való kiköltözésünk milyen előnnyel járna a tanács részére. Ráadásul adnánk a Felszabadulás utcai emeletes kiállítási épületünket is. Hogy volt-e ennek a beszélgetésnek szerepe a döntésben, vagy sem, nem tudom, meg kellene nézni a levéltárban a v.b. határozat indoklását, de még az év végén már az átalakítási terveken törhettem a fejem. Ugyanis akkor már közölték Dezső bácsival, hogy 1972-vel a kandidid (ahogy magát nevezte a kandidátusi címe után Csal-lány) nyugalomba vonulhat, mire föl engem bízott meg az átalakítás feladatával. (Dr. Erdész Sándor néprajzos kolléga éppen Ámi Lajos meséit rendezte 3 kötetben sajtó alá, meg a Falumúzeum építésére hivatkozott) De a távozásunkat az is siettetete, hogy a következő évben a megyei tanácson teljes vezércsere történt: Orosz Ferenc Bulgáriába került, a szófiai Magyar Intézet élére helyezték, Gulyás Emilné dr. kulturális elnökhelyettest pedig a Hazafias Népfront megyei titkárává választották. Ő kapta meg a kiállítási épületünket, némi hátszéllel. Ám az új vezetés (az új művelődési osztályvezetővel, dr. Kuknyó Jánossal) mert nagyot álmodni: kitétte a szűrét a Megyei Levéltárnak is a Megyeházáról. Persze nekünk kellett befogadni őket, de ez egy külön, másik történet. Már megbízott megyei múzeumigazgató voltam, amikor bizonyos papírok aláírására kértek meg. Így derült ki, hogy a megyei pártbizottság berendezésére elfogyván a pénz, s mivel a keretet túllépni fegyvelmi nélkül nem lehetett, azt kérték a tanácstól, hogy a Benczúr-téri épület vételára fejében/címén segítse ki őket tizenegynéhány millió forinttal. (Az összeg érzékeltetésére: ekkor a megyei múzeumi hálózat éves költségvetése 2,7 M/Ft volt.) A megye rábólintott, de kerülni akarta a közvetlen támogatásnak még a látszatát is, ezért a pénzt a mi számlánkra utalta, s mi fizettük ki a pártnak. Így lett a múzeumnak telekkönyvileg is saját tulajdona az épület. A közelmúltig.

Hogyan lettem múzeumigazgató?

Az 1974. év is úgy kezdődött, mint az előző: az új múzeumépület belakása, az irodák, raktárak kialakítása, az állandó kiállítások mielőbbi felépítése volt a cél, különösen az utóbbiaké, mert már az év elején nyitva szeretnék volna látni az illetékesek az új helyén a Jósa András Múzeumot. Miután nem készült régészeti kiállítás, rám más dolgok hárultak: meghalt Dohnál Jenő bácsi, Jósa András orvos-unokája, az első csecsemő-inkubátor magyar feltalálója és készítője. Leánya, Schelkenné Dohnál Márta Münchenből hazatérve nemcsak a temetésen vett részt, hanem a hagyatéknaak a múzeumba szánt részét is átadta, mint kijelölt átvevőnek, nekem. Persze ez sem máról holnapra történt, Márta márciusban ismét hazajött, s noteszem szerint március 22-én vettem át Jósa András könyvespolcát, könyveit, s a Jósa-ősök relikviáit. De előre siettem. Ugyanis közben eljött a nagy nap: március 4-én, vasárnap délelőtt Pullai Árpád, a KB ideológiai és pártszervezési titkára megnyitotta új helyén a múzeumot Tar Imre, a megyei pártbizottság első titkára jelenlétében. Óriási tömeg volt, a pártbizottságiak, sajtósok, meg a többiek azért jöttek el, hogy megnézzék mi lett a volt szobájukból, az értelmiségiek pedig valóban örültek neki, hogy egy olyan kultúr intézmény, mint a múzeum és a levéltár végre méltó helyre került. Ami a jövőt előre vetítette, az a két kultúráért felelős párt- és tanácsi vezető, Ekler György és Gyúró Imre távolmaradása volt, akik Dienes István igazgatónkra egy tárgyalás után, távozásukkor úgy vágták rá az ajtót – nem tartva igényt kíséretére a főbejáratig –, hogy az igazgatói irodát a titkárságtól elválasztó, amúgy is vékony parapet fal ferdén megrepedt, s az is maradt a legutóbbi átépítésig. (Úgy gondolom, hogy ekkor mondhatta igazgatónk nagy bátran: „márpedig itt nem lesz munkásmozgalmi kiállítás.”)

De túléltük ezt a napot is, kezdtük a helyünket belakni, amikor is március 28-án a tanácsi előadó, dr. Papp Gusztáv átjőve, arra kérte meg dr. Erdész Sándort, hogy utazzon Budapestre és próbálja Dieneséket rávenni a hazajövetelre. Hogy mikor mentek fel, azt nem tudom, de azt igen, hogy Erdész a hazajövele után sötét képet festett: Dienes közölte, hogy bizonyos feltételek esetén hajlandó csak tovább vinni a múzeum vezetését. Magam Koroknay Gyulával, annak Csepel motorján egy hétig (április 8–13.) a Felvidéken a műemlékeket nézegettem, élvezve Gyula magyarázatait. Majd egy szerdai nap (április 24.) délutánján beütött a „ménkű”, előkerült a rakamaz-strázsadombi honfoglalás kori temető. Természetes, hogy másnap első dolgom volt még a kimenetel előtt távirati úton érdesíteni a főnökömet, s miután a Magyar Rádió nyíregyházi stúdiója biztosította az előző napon a gépkocsit, nyilatkoztam a leletek jelentőségéről, amely aznap a Déli Krónikában elhangzott. Dienes – megkapva a táviratot – nem akart hinni a szemének, ezért bement a Nemzeti Múzeumba, ahol Patay Pál régész kollégánkkal találkozáva a főbejáratnál, az nagy lelkesedéssel számolt be a rádióban hallottakról, s elcsodálkozott, hogy Dienes éppen ekkor Pesten van. Pista ezután táviratilag értesített, hogy másnap reggel a Tokaj-expresszsel jön, menjek ki eléje Tokajba.

Valóban megjött, még mindig kételkedett, amikor a farmerem bal felső zsebéből előhúztam az arany szablyamarkolatot. Míg megittuk a kávékat, beszámoltam az addig végzettekről, s átadtam a munkák további irányítását. Pista eléggé deprimált

állapotban volt, akkor ment a TV-ben a *Fekete város*, s rákérdezett: vajon a tokaji-hídnál (a megyehatáron) őt is várják-e Szabolcs megye fogdmegei, hogy leszámoljanak vele. Rakamazi ásatásunk május 9-ig tartott, s megtudván, hogy Dienes is Nyíregyháza tartózkodik, az új osztályvezető, dr. Kuknyó János több ízben tárgyalt vele, majd dr. Pénzes János, a Megyei Tanács elnöke is fogadta őt. A tárgyalás „eredménnyel” zárult, az elnök annyira bezúgott Dienes írásban is lefektetett kérdései és makacssága láttán, hogy június 1-vel felmondott neki. Dienes Pista ezután visszament Budapestre, igaz, még egyszer vissza kellett jönnie: a nála fiatalabb nagybátyja, a legvidámabb Dienes, Laci, az építészmérnök váratlanul meghalt, május 29-én temették. Május 31-én – miután én 1/2 9-kor aláírtam a megyénél a papírokat – ájtott a múzeumba Sántha János bácsi, a szigorú tekintetű, de lágy szívű volt tanárember, az Osztály népművelési csoportvezetője (az ő beosztottja volt ugyanis a múzeumi előadó), s közölte az éppen összetrombitált dolgozókkal, hogy a Megyei Tanács V.B. úgy döntött, hogy dr. Németh Pétert bízta meg fél éves időtartamra (ennyit engedélyezett ugyanis a *Munka Törvénykönyve*) a Jósza András Múzeum és az Igazgatóság vezetésével. A kihirdető személyének rangjával is jelezni kívánták, hogy a múzeum jövőbeli sorsa számukra másodrangú. Mint noteszemből látom, a következő napokat lekötötte a főiskolán a vizsgáztatás, ezért csak június 12-én tudtam a munkatársaimmal egy munkaértekezleten találkozni, ahol biztos, hogy programot hirdettem s megnyugtattam mindenkit: az igazgatóváltás nem jelent személycserét, mindenki tegye a maga dolgát. Ezt külsőleg is jeleztem: nem költöztem be Dienes irodájába, csak akkor mentem oda, ha annyian voltunk, hogy nem fértek el nálam. S nem az volt az első dolgom, hogy a névtáblákat cseréljem. Hiszen a megbízás fél évre szólt, ki tudja mi lesz addig.

Szubjektív emlékezés Erdész Sándorra

1965. október elsején léptem át hivatalosan a nyíregyházi Jósza András Múzeum küszöbét. Azért „hivatalosan”, mert korábban is, éppen az év júniusában, a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat megyei vándorgyűlésén is jártam ott, még korábban 1961-ben, egyetemi hallgatóként, a kisvárdai kiállítás forgatókönyvének írásakor, a tárgyakat szemrevételezni. Az Egyház utcai múzeumépület talán fele volt a korábbinak: a földszinti vasrácsos ablakok ma is jelzik, mekkora volt az eredetileg is múzeumnak szánt épületrész, amelyet 1956 – a Pártházból történt kizsuppólása – után fokozatosan igénybe vett a Megyei Tanács, a Felszabadulás utcai épülettel kárpótolva az elvett részeket. 1965-re már az eredeti tereket felszabdalták: az előtérből balra nyíló részben egy parapet fallal választották le Erdész Sándor alig 6 négyzetméteres irodáját, a szemben lévő volt kiállítótérből Nyárády Mihályét és a gazdasági hivatalét. A jobbra nyíló egy helyiség volt a könyvtár, az egyszemélyes titkárság és az én leendő tartózkodási helyem. Azért tartózkodási, mert a két hölgy, a könyvtáros Debreczeniné és a titkárnői feladatokat ellátó Fazekasné munkaidejükben mindenféle, számomra közömbös ügyekkel traktálták egymást, néha a diskurzusba bekapcsolódott Magieráné, a múzeumi mindenés, ezért jobbnak láttam a régészeti raktárban kialakítani egy „munkasarkot”, hogy dolgozni is tudjak. Mégis, visszagondolva az akkor időkre,

volt valami családi légkör a múzeumnak, hiszen alig 11 főfoglalkozású dolgozója volt a „cégnek” (abból is a 2 restaurátor a Felszabadulás úti épületben dolgozott, a 3 félállású teremőrrel együtt). Erdész Sanyi a hivatalos, 8 órai kezdésnél mindig korábban jött, mivel vonata Kállósejéből már 7 után beérkezett, de korábban is távozott, szintén a vonat miatt. Tehát – míg be nem költözött Nyíregyházára – a város úgynevezett közéletében az ember vele nem találkozhatott, de éppen e kötött időhatárok miatt még arra sem volt mód, hogy valahol, mondjuk egy presszóban az ember elbeszélgesse vele. Persze e visszafogott magatartás mögött volt egy 56-os múlt, s volt egy család, amelynek minden gondja Erdész nyakába szakadt. Ez úgy lassan derült ki, néha Dezső bácsi, igazgatónk elszólásából, a mindentudó Magieráné asszonyságtól, s egy egyszeri, a semjéni házban tett alkalmi látogatásomból. Erdész Sanyi volt Csallány Dezső jobb keze, az igazgató úr az elintézendő ügyek nagyobb hányadát rá szignálta ki, s csak ritkán jött be diktálni a titkárnőnek. Mindenki csinálta a maga dolgát, én a doktorimat, Erdész az Ámi Lajos meséit, egy óriás magnóról – amelyet hozzáeszkábált pedállal lehetett lábbal indítani és leállítani – fejhallgatón keresztül hallgatta a meséket, amelyeket mindjárt ceruzásan rögzített, majd ismételt lehallgatás után javított, s tett át írógépbbe. Egyetlen tömörülésre emlékszem Erdész szobájában, 1969-ben, amikor Végh Tóni és Katona Béla jelenlétében került szóba a hírhedtté vált penészleki szociográfia nyomán született Darvas-dráma kézírata – Végh ott adta át Katonának olvasásra, meg kérte fel a vitán való részvételre, amiből persze pártbizottsági nyomásra nem lett semmi. Erdész a beszélgetésünk során mélyen hallgatott, ő tudta miért, nem akart beavatkozni a helyi ügyekbe.

Néha együtt szálltunk ki vidékre: a múzeumnak ugyanis volt egy oldalkocsis IZS motorkerékpárja, amit Erdész vezetett, mivel csak ő rendelkezett jogosítvánnyal. Elsősorban Szatmárba mentünk együtt, az ő gyűjtőútjai (pl. a penyigei históriásballada anyagának felgyűjtése) során ismertem meg az akkor még nagyon is távoli Szatmárt.

1973-ban, Dienes István idekerülésével, igazgatóságával sem változott a helyzet. Dienes örült, hogy van egy ember, aki helyette elvégzi az adminisztratív munkát, amit ő egyébként mélységesen utált. A fordulat a következő évben, Dienes távozásával történt. Miután 1974. június 1-vel megbízást kaptam az Igazgatóság irányítására, Erdésszel közöltem, hogy a magam ura akarok lenni, szeretnék teljes betekintést kapni a folyó ügyekbe, ezért az adminisztrációt én fogom irányítani, őt pedig felkértem arra, hogy munkaidejének egy részét hathatósabban fordítsa a Sóstói Múzeumfalú építésére, mert annak az ügye bizony 1969 óta alig haladt előre. Hogy erről Erdész Sanyi miként vélekedett, azt nem tudom, csak azt, hogy október végén bejelentette: kikérő fog érkezni Szombathelyről, Bándi Gábor régész kollégámtól, Vas megyei múzeumigazgatótól. Ami meg is történt, amikor is Erdésztől még egyszer megkérdeztem: jól döntött-e, hogy Kőszegre akar menni igazgatónak? Próbáltam lebeszélni, de nem sikerült, tehát a kikérésnek megfelelően munkakönyvét lezártam, személyi anyagával együtt ajánlottan elküldtem új munkahelye vezetőjének. Erdész már az átköltözés lebonyolításával foglalkozott, amikor Bánditól egy telefont kaptam, hogy a kikérést tekintsem érvénytelennek, a dolgok másképp alakultak, Erdészt nem

tudja fogadni. De erről majd írásban is tájékoztat. Levele, amellyel a személyi anyagot visszakaptam, éppúgy semmit mondó volt, mint telefonja. Közben azért megtudtam, hogy Erdész eltávozásának a III/3-as megyei ügyosztály tett „keresztbe” azzal, hogy értesítették a Vas megyei kollégáikat a delikvens 56-os múltjáról, s azok a megfelelő csatornán megfűrátták Erdész kőszegi, osztrák határ menti kinevezését. Az adu az én kezemben volt: Erdész vagy a bíróságon keresi az igazát a Vas megyeiekkel szemben, vagy alkalmazkodik a feltételeimhez, s akkor visszaveszem. Előttem egy szempont volt: a Múzeumfalunak épülnie kell, s ehhez az irányítónak a helyszínen kell tartózkodnia. Ezért úgy döntöttem, hogy Erdészt kinevezem az intézmény igazgatójának 1975. január 1-jével, sóstói telephellyel (ez a mára lebontott építési/felvonulási épület volt), s ugyanakkor minden forrást megmozdítok az építkezés gyorsítására. Ugyanis Erdész egyetlen, de jogos kérdése az volt: kiket fogok én igazgatni? Erdész első beosztottja Búr Gábor, volt pócspetri plébános, aki a reverendát levetve, az egyháziügyi titkár révén került hozzánk. Búrt korábról, a jó emlékű Csépan Ferenc főesperes környezetéből ismertem, s amikor feltették neki a kérdést, hogy hol szeretne elhelyezkedni, a múzeumot említette. Buhalla István egyháziügyi titkár pedig, amikor telefonon igent mondtam Búr fogadására, addig járt a tanácsi illetékesek nyakára, amíg ki nem járta a munkabéretét. Március 1-én állt munkába, s hét nappal később ő mentette meg a Múzeumfalut addig elkészült egyetlen épületét, a jánkmajtisi házat. Ugyanis a száraz tavaszban a még mozdonyjal járó kisvasút töltésén az avar kigyulladt, s a tűz lassan terjedt a Múzeumfalut területére, ahol a ház közelében felhalmozott, kerítésépítésre szánt rőzsekötegek voltak. Búr az egyetlen telefonnal rendelkező helyre, a Krúdy-szálló portájára rohant, onnan értesítették a tűzoltóságot. Ha akkor leég a jánkmajtisi porta, ma nincs Múzeumfalut.

Másnap Péntes Jánosnak, a Megyei Tanács elnökének beszámoltam a helyzetről, azt is elmondva, hogy az addigi metódus, miszerint egy építőipari KTSz végezze el a Múzeumfalut megépítését, nem gazdaságos, így csak a pénz folyik el. Kértem, hogy engedélyezze egy saját kivitelező felállítását, ami azután a tanács jogászainak okozott fejtorást, mert ilyenről, mint múzeumi építőbrigád nem hallottak még. Elsősorban nem a státus jelentett gondot, hanem az, hogyan történik majd az építési anyagok vásárlása, azok beépítésének elszámolása, stb. (Mert, feltételezve, hátha valaki abból akarja a lakását, vikendházát kipótolni). De emellett arról is gondoskodni kellett, hogy Erdész hol lakjon? Ugyan időközben a lottón nyert pénzből sikerült egy autót vásárolnia, s így nem kellett vonaton bumliznia, de akkor még az autós-beutazás pénzügyi elszámolása sem történhetett jogszerűen. Ezt is megoldotta volna egy nyíregyházi lakás, amelyet tanácsi segítséggel végül is sikerült az OTP-nél elintézni. De ekkor jelentkezett az építőbrigád munkásai és a kisebb anyagszállítások gondja, ami végül is egy Nysa-típusú teher- és személyszállításra egyaránt használható gépkocsi vételével zárult. (Ma mindenki mosolyoghat ezen, akkor bizony egy autó- vagy lakáskiutalás megszerzése igencsak „harcis” feladat volt). Végül is négy év építkezése után elérkezett 1979 ősze, amelynek országos múzeumi hónapi megnyitója a Sóstói Múzeumfalut I. építési ütemének átadása volt Ábrahám Kálmán miniszter részvételével. Mindenki boldog volt, elégedett, de csak keveseknek volt arról tudomása, hogy a háttérben mi

is zajlott. Ehhez persze kellett egy jó csapat is: a gazdasági munkát végző Mesterné, mindenki Csuri-nénije, mellette a közben Tóthnévá lett Böbe, az első tudományos munkatárs, Páll István, az első terveket szállító Erdélyi Zoli, majd a Sisa-Balassa duó. Voltak persze pszichológiai gondjaink is: a veteményes-kert használata, a kisállat-tartás a Múzeumfaluban, mindmegannyi, ma már apróság, ami elfelejtődött, elfelejtődik, mert áll a mű: a Sóstói Múzeumfalu.

Ehhez a személyes beszámolóhoz azonban még egy gondolat hozzátartozik: hogyan fogadták Erdész sóstói kinevezését a felettesek és a közvélemény? A Megyei Tanács Művelődési Osztálya, mint közvetlen előljáró, vegyesen. Ott is ismertek voltak Erdész 56-os múltjáról a hírek (előzetes letartóztatásban töltött hónapjai), s bizony a keményvonalas káderek nem örültek, hogy egy nem párttag igazgatói kinevezést kapott, a pártalapszervezet véleményének kikérése nélkül. Mások, s emlékeim szerint a múzeumi főelőadó – aki Erdésszel korábban szinte napi munkakapcsolatban állt – azt kifogásolta, hogy én tulajdonképpen kiüldöztem Erdész Sanyit a Jósa András Múzeumból, bizonyára szakmai féltékenységből. Hasonlóképp fogalmazott néhány barát is. Sokaknak kellett elmondanom, hogy semmiféle szakmai féltékenység nem játszott szerepet, sohasem foglalkoztam néprajzzal, pláne népmesével. Kevésbé értették meg akkor a megfogalmazott célt: a Múzeumfalunak fel kell épülnie, s az építkezés nem irányítható az új múzeumépület (mert 1974-re már átköltöztünk az új, a jelenlegi házba), a Jósa András Múzeum sarki, hűvös irodájából. Míg a pártalapszervezet támadását így vagy úgy sikerült visszaverni, nehezebb dió volt a III/3-as elvtársakkal szót érteni, akik csak ekkor fedték fel hivatalosan – persze homályosan – hogy ők állnak végül is Erdész el nem távozásának a hátterében. Könnyű volt tehát viszontválaszolni: Önök akarták, hogy Erdész a szem előtt maradjon, ez megtörtént a visszafogadásával, ám ki az, aki munkát rajta kívül elvégezhetné? Félelmükbe persze az is belejátszhatott, hogy márciustól már egy duó, egy 56-os és egy volt pap dolgozott együtt, ez utóbbi számukra nem éppen bizalomgerjesztő ténynek tűnhetett. Ezt is túléltük, a munka, az elért eredmény volt a biztosíték arra, hogy Erdész Sándor végleg? – ezt nem tudom pontosan – kikerüljön az elhárítás látóköréből. A barátok pedig az avatás után nekem adtak igazat.

Kényszerű társbérlet

Dr. Zilahi József, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Közgyűlés 1994–1999 közötti elnöke – aki e minőségében a világ sok távoli pontján megfordult – egy alkalommal közölte, a legnagyobb megdöbbenésünkre, hogy Olaszországban csak Velencéig jutott el családjával, Rómában még sohasem járt. Legközelebbi nyíregyházi látogatásakor ezt megpendítettük Kállay Kristóf úrnak, a Máltai Lovagrend szentszéki nagykövetének, a nyíregyházi Kállay-gyűjtemény alapítójának, aki a természetesen készséggel hívott meg bennünket az örök városba, legyünk a vendégei. Éppen ideje volt az utazásnak, mert 1997-ben lejárt a nagyköveti mandátuma, s ezzel római fogadókészsége. Az elnökön kívül a még egy utasunk volt, Sveda Béla, a Kárpótlási Hivatal megyei elnöke, bizonyára volt oka az elnököknek, hogy őt hívta magával erre az útra. Rómában a Szent

István vendégházban voltunk elszállásolva, a nagykövet úr nemcsak egyszerű, de Róma legszebb helyén, az Aventinus-on álló rezidenciáját mutatta meg, nemcsak a Szent Péter bazilikát láttuk a vatikáni gyűjteményekkel, de a svájci gárda őrállóinak szalutálását is megcsodálhattuk, belépve kertbe – persze nem a pápai séta időpontját választva ki – de így is élvezhettük a nagykövet tekintélyét. Nem ezen írásé a feladat, hogy bemutassa Rómának gasztronómiai örömeit – mert abban is volt részünk –, de az estéinkkel magunk gazdálkodhattunk. Az elnök úr az utolsó este, amikor a gyaloglástól fáradtan mindketten leültünk egy presszóban, elmondta: köszöni a segítségemet, hogy eljuthatott az Örök Városba. Együttal tiszteli azt a munkát, amit a múzeumban, a múzeumért végzek/végzünk, s ezt azzal szeretné kifejezni, hogy bármit kérhetek a múzeumnak, amit ő teljesíteni tud. Mielőtt válaszoltam volna, gyorsan kértem egy konyakot a söreinkhez, mert a 24 eurós napidíjat úgyis az ő aláírása engedélyezte.

Régi vágyunk volt a múzeumépületben helyet kapott Levéltártól egy negyedszázad után megszabadulni. A debreceni Balogh István igazgató úrral kitűnő volt a kapcsolatunk: amikor megkapták a múzeum 1/3-t függőlegesen, leültünk, s megbeszéltük, hogy ez butaság. A súlyos levéltári iratokat nem bírja el az emelet, így odaadtuk a földszinti részünket, míg a múzeumé lett a teljes I-II. emelet és a részben beépített tetőtér. Sajnos, csak egy évet dolgozhattam vele, igazgatóként. Utóda, dr. Gyarmathy Zsigmond, bakafántos vidéki középiskolai tanár volt. Sok minden jót is tett, például elindította a levéltár évkönyvét, de a közös portaszolgálat, a közös előtér, a megyei légópince elorzása (ahova mi a múzeum műhelyeit képzeltük), majd elvizesítése és saját célra használata mind-mind megkeserítette a békés együttélést. Amikor a rendszerváltáskor felvettem, hogy üresednek az épületek, jó volna a Levéltárnak is új helyet keresni, visszavágtam: amíg én itt leszek, addig a levéltár is itt marad, a nyugdíj előtti éveit nem fogom költözéssel tönkretenni. S evvel sok dolgozója is egyetértett. Igaz, a római utunk előtt már nyugdíjba vonult; utóda, dr. Nagy Ferenc lett, aki korábban a múzeum igazgató-helyettese is volt. Vele, mondhatni baráti viszony alakult ki. Arra gondoltam, hogy ez a beszélgetés most egy különleges állapot. Tehát Zilahy elnök kérésére azt válaszoltam: legjobban akkor segíthetné a múzeumot, ha a Levéltár a szomszédban kapna helyet, úgyis üres az az épület. Így a két testvérintézmény egymás mellett továbbra is a belvárosban maradna, a költözést egy faláttöréssel házban belül meg lehet oldani. Egyébként is ebben a korábban SzTK-nak épült szomszéd házban helyezték el még a pártbizottság idejében a múzeumépületet fűtő kazánrendszert. Az elnök meghallgatva érveimet, röviden csak annyit mondott: ha hazamegyünk, utána néz a helyzetnek.

Ő ugyanis tudta, amit én nem, hogy az épületet az Ipar- és Kereskedelmi Kamara is kinézte magának, sőt meg is vette. Ez hamarosan a tudomásunkra jutott, de Nagy Ferivel – akinek elsőként mondtam el a római fejleményeket – vártuk, mit tesz az elnök. Hamarosan megtudtuk: a Kamarától sikerült visszavásárolni az épület kb. egyharmadát, meg szinte a teljes pincerendszert, ami szárazsága miatt raktárnak is alkalmas. Volt nagy öröm, leginkább a múzeumi dolgozók között, mert néhány levéltárosnak szintén nem tetszett, hogy kizökkenve addigi nyugalmából, hamarosan költözniük kell. Azóta a Levéltár az épületet nemcsak belakta, de el is felejtette, hogy hogyan is került oda.